UDK –902
94

ISSN 2490-3930 (print)
ISSN 2744-1318 (online)
GODINA VI/BROJ 6

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA
BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS

ACTA ILLYRICA

–SARAJEVO, 2022. –

Acta Illyrica
Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina VI/Broj 6

IZDAVAČ / PUBLISHER:
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa
i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS"
The Association for the Study and Promotion of Illyrian heritage,
Ancient and Classical civilizations "BATHINVS"
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
http://bathinvs.com/

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER: Dženan Brigić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF: Edin Veletovac

IZVRŠNI UREDNIK / EXECUTIVE EDITOR: Amra Šačić Beća

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i
drevnih i klasičnih civilizacija
"BATHINVS"

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina VI/Broj 6

SARAJEVO, 2022.

SADRŽAJ / CONTENTS

NAUČNI, PREGLEDNI, STRUČNI RADOVI, IZLAGANJA SA NAUČNIH SKUPOVA I BIBLIOGRAFIJE / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES, REVIEW ARTICLES, PROFESSIONAL PAPERS, CONFERENCE PAPERS AND BIBLIOGRAPHIES

PRIKAZI / REVIEWS

Dr. sc. SALMEDIN MESIHOVIĆ
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

MIRZA KAPETANOVIĆ, MA
Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajeva
Cantonal Institute for the Protection of Cultural-Historical and Natural Heritage

Izvorni naučni rad / Original research article
UDK/UDC 902.2(497.6 Jajce)
DOI: 10.54524.2490-3930.2022.139

Novopronađeni epigrafski spomenik princepsa Mezeja u Jajcu

Apstrakt: U ljeto 2021. god. u bližoj okolici grada Jajca pronađen je novi epigrafski spomenik. Na njemu se spominje princeps Mezeja i svećenik carskog kulta po imenu *Dasius*. Pored natpisa, na spomeniku se nalazi lijepo izrađen reljef muškarca sa osedlanim konjem. Sudeći po kontekstu nalaza, lokacija, na kojoj je pronađen, nije njegova primarna lokacija. Natpis je vjerojatno u ranijim stoljećima bio iskorišten u gradnji džamija ili crkvi koje su porušene 1992. ili 1993. god., a onda je taj materijal bio dislociran na lokaciju na kojoj je pronađen. Ovaj vrijedan natpis omogućava uvid u upravno i institucionalno ustrojstvo mezejske *civitas*, o čemu do sada nije bilo podataka.

Ključne riječi: novi epigrafski spomenik, Mezeji, princeps, svećenik, Ilirik

Abstract: In the summer of 2021. a new epigraphic monument was found in the immediate vicinity of the town of Jajce. It mentions *Dasius*, princeps of illyrian nation Maezeiand a priest of the imperial cult. In addition to the inscription, there is a beautifully made relief of a man with a saddled horse on the monument. Judging by the context of the find, the location where it was found is not its primary location. The inscription was probably used in earlier centuries in the construction of mosques or churches that were demolished in 1992 or 1993, and then that material was dislocated to the location where it was found. This valuable inscription provides an insight into the administrative and institutional structure of the *Maezei civitas*, about which no data have been available so far.

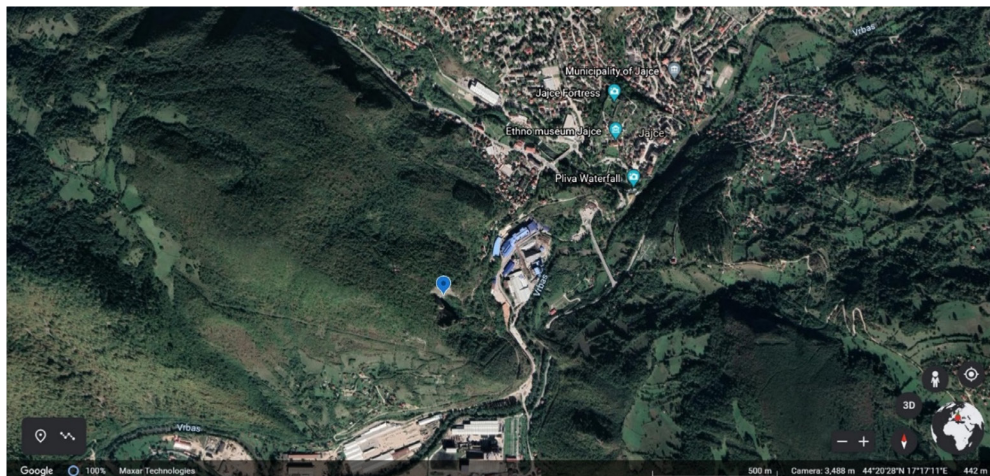
Keywords: new epigraphic monument, Maezei, princeps, sacerdos, Illyricum

U ljeto 2021. god. pronađen je, u okolici grada Jajca, vrijedan epigrafski spomenik iz ranoprincipatskog perioda. Prilikom čišćenja gromile sačinjene od različitog

otpada na privatnoj parceli, vlasnik je pronašao rimski epigrafski, nadgrobni spomenik koji je nekoć objedinjavao portretni prikaz, natpisno polje i reljef na dnu spomenika.

Lokalitet nalaza je na parceli u privatnom vlasništvu, kod nekadašnje sportske streljane ili kamenoloma, u blizini nekadašnje fabrike ferosilicijuma "Elektrobosna", oko 2 km vazdušne linije od centra grada Jajca.

Prilikom radova, vlasnik parcele nije pronašao druge nalaze iz rimskog perioda, pa bi se moglo pretpostaviti sa visokom dozom sigurnosti da je pronađeni spomenik dislociran sa svoje ranije pozicije donesen na parcelu i bačen na gomilu otpada. Ono što bi možda moglo pomoći u eventualnoj detekciji ranije pozicije epigrafskog spomenika je svjedočenje vlasnika parcele da je na toj gomili otpada naišao i na dva savremena saobraćajna znaka sa nazivima mjesta Novo Naselje (u području današnjeg Mrkonjić Grada) i Žune (zaselak Žune u Zastinju kod Jajca), koji bi se mogli dovesti u vezu sa ovim spomenikom, jer su i oni nesumnjivo dislocirani sa ranijih pozicija. Imajući to u vidu, moglo bi se pretpostaviti da je ovaj epigrafski spomenik iz rimske epohe bio već ranije u sekundarnoj ili čak i tercijarnoj upotrebi, te da je bio iskorišten za gradnju crkvi i džamija koje su na ovom području postojale i koje su bile uništene tokom ratnih zbivanja 1992–1995. godine. To bi dokazivala i činjenica da su u blizini pronađeni i ostatci nekadašnje stare džamije Esme Sultanije u Jajcu koja je bila uništena 1993. godine.

Karta 1. Lokacija nalaza je označena plavim znakom u blizini nekadašnje fabrike "Elektrobosna" (vidi se da je u pitanju kamenolom). (©Google maps; obradio S. Kokić)

Pronađeni spomenik je stela, visoka 110 cm, široka 74 cm i debela 22 cm. Sami pronađeni spomenik se sastoji od dva dijela. Gornji dio je natpisno polje (visina

42 cm i širina 60,5 cm) sa tekstom zapisanim u četiri reda. Slova su kvalitetno uklesana, vidljiva i odaju lijep primjer rimske epigrafske kvadratne kapitale (*capitalis quadrata*).

Slova su sljedećih dimenzija:

I. red: visina 71 mm, širina 70 mm;

II. red: visina 65 mm, širina 64 mm;

III. red: visina 61 mm, širina 62 mm;

IV. red: visina 60 mm, širina 61 mm, slovo I (vokal I longa) visoko je 65 mm.

Donji dio (visine 34, 5 cm i širine 64,5 cm) je reljefni prikaz odraslog muškarca (visine 30 cm i širine 10 cm) koji jednom rukom drži osedlanog konja (visine 33 cm i širine 39 cm), a u drugoj ruci drži dvije sulice. Prikaz konja je kvalitetno urađen, dok je prikaz muškarca nešto lošiji, što je moguće rezultat kasnije izlizanosti koja se desila tokom vremena. Sulice bi ukazivale na to da reljefna scena prikazuje neposredni odlazak u lov muškarca prikazanog na reljefu. Reljefni prikazi konjanika na do danas poznatim antičkim spomenicima su vrlo česti, i mogu odražavati i religijske predstave, božanstva, ali i prikaze osoba čija se imena spominju na epigrafskim spomenicima koji sadržavaju i ove prikaze. U slučaju ovog novootkrivenog spomenika iz Jajca, prikaz se odnosi vrlo moguće na osobu čije je ime navedeno u tekstu natpisa.[1] Na osnovi oblika slova, karakteristika stele (uključujući i reljefne prikaze) mogla bi se datacija njenog nastanka postaviti u doba vladavine prve dinastije Flavijevaca ili u vladavinu princepsa Trajana.[2]

Iznad gornjeg natpisnog dijela se nalazi oštećeni dio vrha natpisa u visini od 11,5 cm. Moguće je da je ovaj "oštećeni dio vrha natpisa" bio sastavni dio trećeg dijela spomenika, koji je možda imao izgled luka ili zabata zasvedene niše oivičene stubovima čija se baza vidi u očuvanom lijevom gornjem uglu spomenika. U toj niši se možda nalazila reljefno predstavljena bista pokojnika od koje se vidi fragment drapirane odeće i lakat desne ruke (najverovatnije dijagonalno položene preko grudi) slično, recimo, steli iz Skelana.[3]

[1] O prikazima konjanika i konja na antičkim sepulkralnim spomenicima sa područja Bosne i Hercegovine v. Paškvalin 2012, 12-13; 61; 67–68; 76; 92; 95; 102; 105–106; 120; 150; 177, fus. 873; 178–179; 180–184; 186–187; 192–194; 197, fus. 1129; 198–199; 262; 267-269; 305–306; 308; 323, 350; 362; 503–504; 507.

[2] Usp. Cambi 2005, 64–84.

[3] Sergejevski 1938, 112, 16.

Slika 1. Epigrafski spomenik sa tekstom na kojem se spominje princeps Mezeja i reljefni prikaz (snimio S. Kokić)

Najvažniji dio epigrafskog spomenika je njegov natpis. Sam tekst je prilično dobro očuvan. U prvom redu, u imenu oca pokojnika, mogu se primijetiti dva /C/, sa slovom /O/ unutar posljednjeg /C/. Nakon očevog imena se, iako dobrim dijelom oštećeno, vidi slovo sa vertikalnom crtom i donjim serifom. To slovo je vrlo

moguće /F/ koje bi označavalo filijaciju osoba čija su imena navedena u prvom redu. U trećem redu je nešto izlizan sami kraj, ali isto ne toliko da se ne može prepoznati slovo /E/. U sva četiri su prisutni i znakovi interpunkcije u obliku *punctum distinguens* koje razdvajaju riječi, bile da su one izražene u svome punom obliku (prvi, drugi i četvrti red), skraćenom (drugi i treći red) ili kraticama (treći i četvrti red). U četvrtom redu se primjećuje dugi vokal "I longa" u riječi *filīus*. Zahvaljujući tome, tekst natpisa je veoma čitljiv i razumljiv i može se predstaviti na sljedeći način:

DASIVS·LICCONISF

MAEZEIVS·PRINC

SACERDOTAL·H·S·E

PARENTI·B·M·FILIPOS

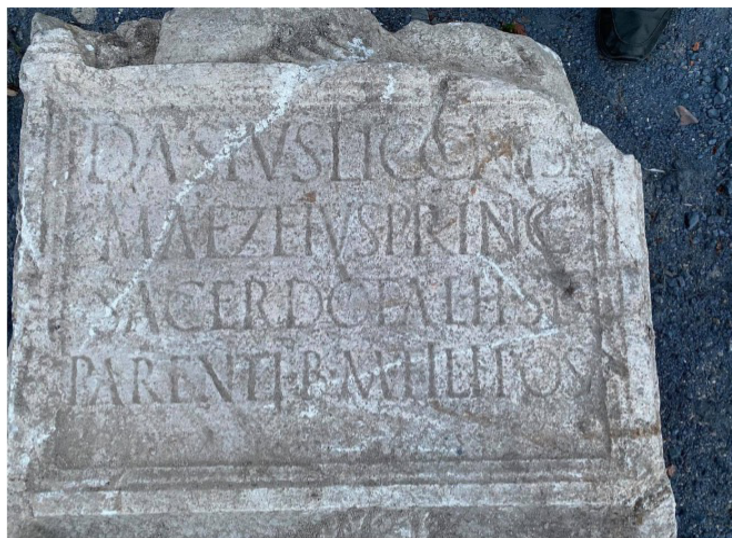
Dasius Licconis f(ilius)

Maezeius princ(eps)

sacerdotal(is) h(ic) s(itus) e(st)

parenti b(ene) m(erito) fili(us) pos(uit)

Prevod: Dazije Likonov sin, Mezej, princeps, svećenik, na ovom mjestu leži, roditelju zaslužnom(spomenik) postavio je sin.[4]

Slika 2. Natpisno polje sa epigrafskog spomenika (snimio S. Kokić)

[4] Veliku pomoć u analizi i tumačenju teksta natpisa pružila je prof. dr. sc. Amra Šačić Beća sa Odsjeka za historiju i Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Zahvalnost dugujemo i kolegici dr. sc. Dijani Beljan, docentici sa Katedre za latinski jezik i rimsku književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, na njenoj pomoći u rekonstrukciji i prijevodu teksta natpisa. Zahvalnost dugujemo i Sabahudinu Kokiću koji je svojim tehničkim angažmanom omogućio kvalitetno fotografiranje spomenika.

Epigrafski spomenik podiže sin svome ocu Daziju, sinu Likonovom, utjecajnom i uglednom pojedincu mezejske peregrinske *civitas*, tako da se na natpisu može primijetiti slijed tri generacije, od kojih ne poznajemo ime samo onoga koji pripada najmlađoj generaciji i koji je, uostalom, i naručitelj spomenika. Sva trojica nesumnjivo pripadaju mezejskoj eliti, a za Dazija se zna da je bio obnašatelj i glavnih institucionalnih dužnosti u svome narodu. Nepoznato je da li su njegov otac i sin bili također obnašatelji ovih ili nekih sličnih institucija i službi. Ono što se može znati jeste da je neimenovani naručitelj spomenika raspolagao sa dostatnim imetkom, čim je mogao da naruči izradu jednog ovako kvalitetnog i pismenog, samim tim, i iznimno skupog djela. Sva trojica, iako se po sadržaju natpisa ne može pretpostaviti da su bili i nositelji rimskog građanstva, bili su prilično zahvaćeni procesom kulturološke romanizacije i usvajanja tekovina razvijene klasične grčko-rimske civilizacije. I klesar ovog spomenika sa natpisom je bio obrazovana, umješna osoba sa zavidnim majstorskim umijećem. O njegovoj pismenosti i obrazovanju govori činjenica da je u riječi "FILI" u četvrtom redu prvo "I" duže od drugog "I", čime je klesar želio naglasiti dugi vokal "I longa" u riječi *fīlĭus*. Dobra upućenost klesara, koji je živio u mezejskom području, u finese književnog latinskog jezika potvrđuje značajan stupanj prodiranja mediteranske civilizacije u duboku kontinentalnu, brdsko-planinsku unutrašnjost ilirskih provincija još u toku I. st. n. e. Pismenost na latinskom jeziku i pismu nije bila strana Mezejima u tome periodu, naprotiv, moglo bi se reći da je već postala vrlo uobičajena odlika života.

Rimska država je još u vrijeme Republike definirala osnovne postavke uprave i hegemonije i u okviru savezničkih odnosa u samoj Italiji i u provincijama. Jedna od tih postavki je predviđala i održanje u provincijama, sa različitim nivoima prava i obaveza, autonomnih upravnih, institucionalnih i teritorijalnih jedinica za lokalne zajednice, narode i polise. Na osnovi toga načela, svaka provincija je bila podijeljena u upravnom, zakonskom, institucionalnom i teritorijalnom smislu na dva dijela: onaj koji je pripadao rimskom narodu (kolonije, municipiji, konventi rimskih građana, *ager publicus*) i onaj koji je pripadao nerimskim zajednicama, skupno nazivanim peregrinske *civitates* (*civitates peregrinae*). Ove peregrinske *civitates* su često bile, pod rimskim oficijelnim odredbama i utjecajima, transformirane (u toku procesa svoga uključivanja u provincijsku imperijalnu organizaciju) ranije politije, politički entiteti, lokalne upravno-teritorijalne jedinice, polisi, državice ili dijelovi nastali rascjepkavanjem većih državnih cjelina. Zavisno od nivoa prava i obaveza peregrinske *civitates* su mogle biti načelno sistematizirane kao *civitates liberae* (sa najvišim stupnjem prava i autonomije), *civitates foederatae* i *civitates stipendariae* (sa nižim pravima, većim obavezama i suženijom unutarnjom upravnom i institucionalnom autonomijom), s tim da su nivoi

autonomije, prava i obaveza varirali od *civitasa* do *civitasa*, zavisno od ugovora (*foedus*) koji su imali sa rimskom državom. Peregrinske *civitates* bi imali pravo i na sopstvene zakone i njihovo primjenjivanje, naravno ako se nije to kosilo sa ugovorom koje bi imale sa rimskom državom.[5]

Državna i provincijska vlast su preferirali da se u peregrinskim *civitates* uprava prepušta lokalnim elitama, oligarhijama, aristokratijama, bogatijim i uglednijim pojedincima i familijama, za koje su očekivali da su zbog svojih političkih, društvenih, ekonomskih i socijalnih pozicija prijemčiviji za suradnju od demokratskih elemenata i institucija koji su skloniji avanturizmu, pobunama, nemirima i ispoljavanju javnog nezadovoljstva. Rimska država je upravo domaćim elitama nudila garanciju društvenog položaja, ekonomskog i imovinskog statusa i mogućnost njihovih unapređenja, uključujući i inkorporiranje u rimsko građanstvo i njegove elitne strukture (viteški i senatorski red). Zato je ova privilegirana domaća elita, nerijetko potomci lokalnih aristokratija iz predrimskog perioda, dominirala institucijama i službama peregrinskih *civitates*, koje su također mogle biti i same temeljene na ranijim, tradicionalnim institucijama, čak i ako bi u procesima transformiranja dobijale rimske nazive. Naravno, neke institucije i zakoni u tim peregrinskim *civitates* su mogle biti i drugačijeg porijekla, odnosno da su ih rimske državne i provincijske vlasti uvele i proglasile ili da su ih sami peregrini modelirali po nekim rimskim uzorima.

Takva strateška politika koja se zasnivala na uzajamnom interesnom povezivanju sa lokalnim peregrinskim elitama je primjenjivana i na području ilirskih provincija. Na kraju procesa pravno-političke romanizacije, sve peregrinske *civitates* su najkasnije do Karakaline konstitucije iz 212. god. n. e. transformirane u municipalne autonomne jedinice rimskog naroda, ali u skladu sa uobičajenom rimskom upravno-teritorijalnom praksom, koje bi se nalazile na različitim hijerarhijskim pozicijama. Na tekstu našeg natpisa se spominju Mezeji, narod Ilirika, politija i peregrinska *civitas*, koji se na osnovi oskudne pronađene, poznate i obrađene izvorne građe lociraju u područja porječja Sane i srednjeg toka Vrbasa.[6] Mezeji su bili velika zajednica, i zauzimali su

[5] O peregrinskim *civitates* v. Mesihović 2007, 618–676.

[6] Literarni izvori: Strabo, 7. 5. 3; Plin. *NH* 3, 142; Ptol.*Geo*. 2. 16; Cass.Dio. 55. 32.
Epigrafski spomenici: *CIL*09, 2564 (p 1034) = ILBovianum 4 = *AHB* p 14 = *AHB* p 304 = EDCS-12700575, *Bovianum Undecimanorum, Samnium; CIL*16, 14 = *CIL*03, p 850 (p 1959)= D 1991 (p 175) = FIRA-1, 27 = *AHB* p 306, Solin; *CIL*03, 6383 = CLE 01147 = *AHB* p 307 = EDCS-30600584, Solin; *CIL*08, 9377 (p 1983) = D 2576 = *AHB* p 307 = EDCS-23702058,*Caesarea, provincia Mauretania Caesariensis; CIL*08, 9384 =*AHB* p 308 = EDCS-23702065, *Caesarea, provincia Mauretania Caesariensis; CIL* XIII, 7581 (4, p 128) = D 2561 = CSIR-D-2-11, 2 = *AHB* p 308 = Groenke 14, Wiesbaden, *Aquae Mattiacorum, provincia Germania superior*; *ILJug* III, 1927 = *AHB* p 309 = AE 1913, 138, Hardomilje, Ljubuški. Literatura: Čović 1976,169-185; Arheološki leksikon BiH Tom I 1988, 108; Bojanovski 1988, 266–303; Domić Kunić 1988;

drugo mjesto, odmah iza Delmata, po brojnosti svojih dekurija u spisku peregrinskih *civitates*u okvirima jurisdičkih konventa u Saloni i Narodi, a koji navodi Plinije Starije u enciklopediji *Naturalis historia* (odjeljci 142–143). Iako su, za sada, još uvijek nepoznati nivoi autonomije mezejske *civitas* koji su joj dodijeljeni sa uključivanjem u provinciju Ilirik i imperij rimskog naroda, za stanje nakon Velikog ilirskog ustanka[7] se već raspolaže sa određenim podatcima. U dostupnim literarnim vrelima, Mezeji se spominju kao sastavnica ustaničkog Saveza.[8] I pored poraza ustanika, mezejska *civitas* nije ukinuta, iako je pretrpjela određene promjene, koje su se u prvom redu zasnivale na umanjivanju nivoa institucionalne autonomije, preciznije rečeno, snaženje rimske kontrole nad njom. Sudeći po natpisu *CIL* IX, 2564 (p 1034) iz *Bovianum Undecimanorum*, Rimljani su Mezejima nametnuli instituciju prefekta kao glavnog nadzornika ili upravitelja nad njihovom peregrinskom *civitas*. Na natpisu se spominje Marcel (*Marcellus*), centurion XI. legije *Claudia pia fidelis*, stacionirane u Dalmaciji do 69. god. n. e. Ono što se može iz sačuvanog dijela teksta sigurno odgonetnuti je da je natpis datiran po princepsu Vespazijanu (najvjerojatnije oko 75. god. n. e.), ali se po kontekstu ovog oštećenog epigrafskog spomenika može smatrati da je Marcel bio prefekt Mezeja znatno ranije (sigurno prije 69. god. p. n. e.), možda u vrijeme princepsa Nerona ili čak i princepsa Klaudija.[9]

Na novootkrivenom natpisu iz Jajca Dazije/*Dasius* obnaša u mezejskoj *civitas* dvije javne institucije i službe, i to princepsa i svećenika carskog kulta.

Institucija *princeps* (u latinskoj množini *principes*) je bila vrlo raširena kod naroda Ilirika, pa ih tako nalazimo osvjedočene na natpisima kod Dokleata, Dindara, Delmata i u nizu municipija itd.[10]

Domić Kunić 2004; Domić Kunić 2012; Mesihović 2011, 301–371; Mesihović 2011a, 61-68; Džino, Domić Kunić 2013; Grbić 2014, 51–57; Zaninović 2015.

[7] O Velikom Ilirskom ustanku v. Mesihović 2018.

[8] *Cass. Dio*55. 32.

[9] O ovom natpisu v. i Bekavac, Miletić 2018,137-145.

[10] O instituciji *principes* u ilirskim zemljama v. Patsch 1915, 75; Papazoglu 1969, 265; 337-338; Stipčević 1974, 166-167; Bojanovski 1988, 60-63, 115, 109, 147, 177, 179, 248, 267, 313-314, 334-335, 342, 345; Raunig 2004, 15; Wilkes 2001, 250-251; Ćeman 2000, 142 ("Prefekti su kontaktima preko domaćih plemenskih prvaka – principes – koji su se ranije pojavljivali kao savjetodavno vijeće uz instituciju plemenskog poglavara, ostvarivali zahtjeve i ciljeve rimske političke vlasti na lokalnoj razini").
Rimski pisci sloj uglednika koji čini jednu od upravljačkih institucija (*vijeće*) u protohistorijskim politijama iliričkih naroda nazivaju *principes*, kao u slučaju Livijevog opisa rimskog ratovanja sa Histrima. (Liv.41, 11; usp. sa primjerom *-iz sjeverne Afrike-* koje po ovom pitanju daje Patsch 1896, 135-136). Tako bi ovom sloju odgovarali i nazivi kod Livija (31, 28; 44, 31) *nobiles*, kod Polibija(3, 18, 1; 5, 4, 3) *dynastoi,* kod Apijana (*Illyr*. 23) *proteuontes*, kod Kasija Diona (49, 37) isto kao kod Polibija *dynastoi*. Ovo jasno ukazuje da je u jednoj nezavisnoj domorodačkoj politiji i kasnijoj peregrinskoj *civitas* bilo u jednom momentu više princepsa, odnosno da su se tako nazivali

Natpis princepsa Dazija je do danas jedini poznati epigrafski spomenik na kojem se spominje princeps Mezeja, a ujedno i jedini poznati epigrafski spomenik na

članovi "oligarhijskog" vijeća koje je upravljalo poslovima iz domena preostalog suvereniteta autohtonog naroda, a da nije riječ o instituciji koju je obnašao samo jedan pojedinac. I Livije (45, 26) govoreći o saboru u Skodri, nakon završetka III ilirskog rata, navodi da je Anicije okupio "...*ex tota provincia* (shvaćeno u smislu mandatne uprave koju je imao Anicije) *principibus*...". I ovaj Livijev podatak sugerira da su se u Skodri okupili predstavnici, uglednici naroda i zajednica kojima je on prezentirao zaključke o novom uređenju bivše "Ilirske države". U istom smislu ovaj termin, i to u množini -*principes*- koristi i Tacit u svojoj Germaniji (12) nazivajući tako upravljače lokalnih ruralnih okruga (*pagus*) kod germanskih naroda. I ovo potvrđuje da je termin *princeps*, korišten i za vrijeme drugog razdoblja rimske vladavine u ilirskim politijama, sadržinski označavao člana peregrinskog upravljačkog sloja koji je bio zadužen ili je dolazio iz određenog manjeg teritorijalno-upravnog okruga. Da su se pod pojmom *principes* podrazumijevali lokalni uglednici posredno može ukazivati i natpis iz Slankamena na kome se spominje *princeps praefectus Scordiscorum* (Papazoglu 1969, 265; Bojanovski 1988, 61). Upravo to što se dvije titule (princeps i prefekt) odnose na jednu osobu, i to vjerojatno u isto vrijeme ukazuje da su one bile različite i da su pojmovno determinirale u biti (unutar miljea političko-društvenog života) različite sadržaje. Princeps vjerojatno označava statusni položaj, odnosno određivao je poziciju lokalnog skordičkog uglednika, a prefekt izvršnu poziciju, koju je u jednom razdoblju osoba sa statusom princepsa mogla obnašati. Tako možemo držati da je osoba, koja je prefekt Skordiska, bila ustvari *princeps*, jedan od uglednika članova toga lokalnog "upravnog" vijeća za tu peregrinsku zajednicu, i koja je u jednom periodu obnašala i tu najvišu izvršnu instituciju - prefekta peregrinske *civitas*. Ova situacija bi navodila i na pomisao da je institucija prefekta bila ta koja je predstavljala najvišu izvršnu instituciju peregrinske *civitas* i da su nju obnašali ne samo oficiri rimskih oružanih snaga (legija i pomoćnih trupa) nego, kao i u slučaju praeposita, i domaći ljudi, pripadnici tih zajednica. I pojava prepozita, princepsa i prefekta na koju se nailazi kod Japoda, kod kojih je dokumentirano da je jedna te ista osoba bila u isto vrijeme i *praepositus* i *princeps* (Patsch 1896, 133-136; Stipčević 1974, 166; Bojanovski 1988, 61 – sa prezentirana dva primjera; 313-314; Wilkes 2001, 250; Raunig 2004, 15) ukazuje da su te osobe koje su bili prepoziti Japoda bili ujedno i princepsi. I primjeri koje nalazimo kod Japoda samo dodatno potkrepljuju tezu da je kod ilirskih domorodaca u rimskoj provincijalnoj upravnoj hijerarhiji, odnosno institucionalnoj strukturi peregrinskih *civitates*, titula *princeps* označavala statusni položaj, slično kao dekurioni u municipalnom ustroju, a da je naziv titule za vrhovnog izvršnog funkcionera u peregrinskim *civitates* bio drugačiji, i to prefekt (bez obzira da li je obnašao domaći čovjek ili rimski oficir) iliprepozit ili nešto drugo. Kako izgleda, sudeći po nekim naznakama sa natpisima koji potiču sa dijela japodskog područja, domaći ljudi su bili prefekti i kod Japoda (Bojanovski 1988, 61). Ta nedvojbena sadržinska različitost analiziranih pojmova se najvjerojatnije izražavala preko njihove odgovornosti, statusa do stupnja i načina uključenosti u upravnu i društvenu strukturu lokalnih zajednica, u konkretnom slučaju peregrinskih *civitates*.

Institucija princepsa (uglednika) se nije ograničavala samo na razini peregrinske *civitas*, nego je bila prisutna i na lokalnojupravnoj razini unutar određene narodnosno-političke jedinice, a kasnije i u strukturi municipalnog sustava, npr. *Salthua, municipi Riditarum*, Rendić-Miočević 1962; Stipčević 1974, 166; A inače o institucijama *princeps* i *praepositus* v. Bojanovski 1988, 60-64, sa odgovarajućim fusnotama; Ćeman 2000, 142 po kojem je *praepositus* novi posrednik između autohtone zajednice i rimske vlasti, koji je zamijenio prethodnu vojničku i administrativnu funkciju u ličnosti prefekta.

Zanimljivo je da engleski prijevod (Canon Roberts) Livija upotrebljava u pojedinim slučajevima kao ekvivalent za latinski *principes* u iliričkim zemljama, englesku riječ "chiefs", bukvalno poglavice. Međutim, ova riječ u našem modernom jeziku ima, bolje reći, dobila je sadržajno značenje koje bi bilo teško prihvatljivo da se koristi kao prijevod za latinske *principes* u iliričkim zemljama.

kojem se spominje domaći čovjek mezejske narodnosti koji obnaša neku upravnu i institucionalnu funkciju u mezejskoj peregrinskoj *civitas*. Na ostalim natpisima na kojima se nalazi spomenuto mezejsko ime, u velikoj većini (pet slučajeva) riječ je o Mezejima koji su služili u auksilijarnim jedinicama i floti. Zato je ovaj nalaz od neprocjenjive vrijednosti za izučavanje upravnog i institucionalnog uređenja na prostorima današnje sjeverozapadne Bosne u toku I. i II. st. n. e. Posebnu vrijednost ovaj novopronađeni epigrafski spomenik ima i u tome što je to prvi poznati natpis na kojem se nalazi mezejsko ime, a da se može dovesti u vezu sa mezejskim teritorijem. Svi ranije pronađeni epigrafski spomenici na kojima se čita mezejsko narodnosno ime su pronađeni na prostorima koji nisu pripadali mezejskoj politiji, tj. peregrinskoj *civitas*, i to dva u Saloni, jedan u Hardomiljukod Ljubuškog, jedan u južnoj Italiji, dva u sjevernoj Africi i jedan u Njemačkoj.

Pored ove, vjerojatnije opcije da se na natpisu spominje Dazije kao princeps Mezeja, otvorena je i mogućnost rekonstrukcije prevoda teksta u smislu da se riječ *princeps* veže uz riječ *sacerdotalis*, pa bi u tom slučaju Dazije Mezej bio "svećenički prvak". Riječ *princeps* u smislu osobe koja je bila na čelu neke peregrinske zajednice najčešće stoji uz etnonim koji je u genitivu množine, što na ovom natpisu nije slučaj.

Na natpisu se spominju po imenu dvije osobe, i to *Dasius* i njegov otac *Lic(i)o* ili *Licco* (u latinskoj genitivnoj formi). Oba imena pripadaju ilirskoj onomastici, i njihove različite pisane forme (*Dassius, Dasius, Dazas, Dasas, Liccaius, Licco*) se mogu naći i na drugim natpisima na kojima se spominje mezejsko narodnosno ime.[11]Po tome što se na natpisu pojavljuje samo njegovo domaće ime, *Dasius* nije bio nositelj rimskog građanstva. To bi onda nastanak natpisa moglo smještati u raniji principatski period, u I. st. n. e., kada je proces pravno-političke romanizacije među peregrinima ilirskih provincija, posebno onim nastanjenim u unutrašnjosti, još uvijek bio dosta usporen. Možda bi se čak moglo pretpostaviti da je natpis nastao dok je još uvijek na čelu mezejske *civitas* stajao prefekt koji je dolazio iz reda legijskog garnizona u provinciji Gornji Ilirik. Za vrijeme Julijevsko-klaudijevske dinastije, moguće zbog stigme toga Velikog ilirskog ustanka, čak ni lokalna elita nije mogla da dobijerimsko građanstvo samo na osnovi toga što bi obnašali određene funkcije u peregrinskim *civitates*. Tek sa prvom flavijevskom dinastijom, u uvjetima promijenjenih političkih i povijesnih okolnosti, i zahvaljujući tome što su ilirske provincije, tamošnji garnizoni, ali i njene peregrinske zajednice, pružile presudnu vojnu i materijalnu pomoć Vespazijanu u IV. građanskom ratu, započeo je nešto značajniji proces pravno-političke romanizacije lokalnih elita u iliričkim

[11] *OPEL* II, 92 ; *OPEL* III, 26; Katičić 1962; Katičić 1963; Katičić 1965; Alföldy 1969, 185, 230; Mesihović 2011, 306-310, 320-321.

peregrinskim *civitates*. O tome svjedoči i to da se u unutrašnjosti gornjoiliričke provincije *nomen Flavius* znatno češće sreće među peregrinskim principsima i kasnijim lokalnim municipalnim dužnosnicima, nego što je to slučaj sa gentilnim imenima *Iulius* i *Claudius*, svojstvenim onima koji bi građanstvo dobili za princepsa iz Julijevsko-klaudijevske dinastije. Uz to, Vespazijan, kao začetnik nove dinastije, morao se i na razne načine domišljati kako proširiti svoj utjecaj, odnosno carski kult na područja u kojima je bila duboko ukorijenjena percepcija Julijevsko-klaudijevske obitelji kao vladajuće. To se u provinciji Dalmaciji, uz gentilicij *Flavius*, dobro vidi i kroz unapređenje štovanja carskoga kulta na pokrajinskoj (konventualnoj) razini.[12]

Natpis ne precizira da li je *Dasius* bio svećenik (*sacerdos*) carskog kulta samo za mezejsku *civitas* ili je bio svećenik carskog kulta za provinciju Gornji Ilirik/ Dalmaciju sa jednogodišnjim mandatom. Vjerojatnija je prva opcija, a to je da je bio mezejski svećenik carskog kulta.[13]

---

[12] O IV. građanskom ratu i prvoj flavijevskoj dinastiji v. Mesihović 2020, 458–522.

[13] O carskom kultu v. Duncan Jones 1968; Jarrett 1971; Fishwick 1990; Fishwick 1990a; Fishwick 1991; Fishwick 1992; Fishwick 1993; Fishwick 2002; Fishwick 2002a; Fishwick 2004; Fishwick 2005.

Na iznimno fragmentiranom tekstu natpisa *CIL*03 12766+12762= *ILJug* III, 1610a = *AHB* p 47 = EDCS-37900113 iz Bilimišća kod Zenice moguće je da se uz instituciju duovira municipija *Bistuensium*? nazire i institucija svećenika provincije Dalmacije.Na još jednom fragmentiranom natpisu *CIL* III 12767 =*ILJug* III, 1610e = *AHB* p 59 = EDCS 31400221 iz Bilimišća kod Zenice se pokušavala rekontruirati institucija svećenika. Moguće je da se institucija svećenika carskog kulta, bilo u kontekstu provincije ili samo određene peregrinske *civitas* i jedinice municipalne autonomije (municipija ili kolonije), spominje i na sljedećim natpisima iz provincije Dalmacije: *ILJug* II, 944a =

Liburnia 212 = AE 1964, 1 = EDCS 10000954 iz Bribira, *CIL* 03, 12695 (p 2253) = D 7159 = Doclea 26 = CILGM 153 = AE 1893, 78 = AE 2012, +1093 = EDCS 31300270 iz Dokleje, *CIL* III, 13827 = D 7158 = Doclea 11 = CILGM 198 = AE 1897, 11 = AE 2012, +1088 = EDCS-29900104 iz Dokleje, AE 1988, 924 = EDCS-7000813 iz Domavije, *CIL* III, 6344 = *CIL* III, 8310 = *CIL* III, 14217,09 = *AHB* p 274 = CILGM 291 = EDCS 30600126 iz Komina kod Pljevalja, AE 1993, 1260 = AE 2010, +1151 = EDCS 3700660 iz Podgrada/*Asseria*, *CIL*03, 3016 = D 7170 = *ILJug* I, 250 = EDCS-28400272 iz Senja, *ILJug* I, 247 = Liburnia p 449,3 = AE 1959, 122 = AE 2008, +1030 = AE 2012, +1088 = EDCS-10000331 iz Senja, AE 2010, 1160 = EDCS-59500030 iz Skelana, *CIL*03, 02810 = D 7157 = *ILJug* I, 199 = AE 2008, +1031 = AE 2012, +1088 = EDCS 28300139 iz Skradina, *CIL* III, 2055 = EDCS 27601603 iz Salone, *CIL* III, 08796 = EDCS 28900124 iz Salone, *ILJug* III, 2052 = AE 1912, 42 = EDCS 10101018 iz Salone, *CIL* III, 3028 (p 1643) = *ILJug* I, 253 = EDCS 28400284 iz Trsata, *ILJug* III, 2786 = EDCS 10101815 iz Bijaca, *CIL* III, 1768 = *CINar* 2, 3 = EDCS-27500091 iz Vida kod Metkovića (Narona), *CIL*03, 1796 (p 1494) = D 3327 = *CINar* 2, 00037 = EDCS-27500105 iz Vida kod Metkovića (Narona), *CIL* III, 1822 = *CINar* 2, 94 = EDCS-27500118 iz Vida kod Metkovića (Narona), *CIL*031823 (p 1494) = *CINar* 1, 3 = *CINar* 2, p 236 = EDCS-26600675 iz Vida kod Metkovića (Narona),*CIL*03, 1835 (p 1494) = D 7169 = *ILJug* III, 1868 = *CINar* 2, 128 = EDCS 27500169 iz Vida kod Metkovića (Narona), *CIL*03,6361 = *CINar* 2, 104 = EDCS 30600565 iz Vida kod Metkovića (Narona), *CINar* 2, 105 = EDCS 78400001 iz Vida kod Metkovića (Narona), *ILJug* III, 1873 = CCID 124 = AE 1912, 45 = AE 2005, 1184 = *CINar* 2, 24 = EDCS 10100821

Summary: The newly discovered epigraphic monument of the princeps of the Maezaei in Jajce

This epigraphic monument of Dasius, princeps Maezei, is so far the only one that mentions an institution of the *Maezei civitas*. The princeps, by the way, played an important institutional role in the provincial structure of the early principate, which enabled the domestic elites of the peregrine civitates to participate in the administration. The princeps were a privileged element on which the Roman government relied to control the peregrine civiatates. They were also the first to be exposed to legal, political and cultural romanization. In the province of Upper Illyricum / Dalmatia, on the basis of epigraphic monuments, several princeps of peregrine civitates are known to this day, e.g. at Daesitiates and Dokleates. The monument also mentions the institution of the priest of the imperial cult, which was held on the inscription by the mentioned princeps Maezei.

iz Vida kod Metkovića (Narona), *ILJug* III, 1879 = D 9484 = *CINar* 2, 64 = EDCS-10100826 iz Vid kod Metkovića (Narona), *CIL*03, 3075 = EDCS 28400331 iz Isse, ZPE 57 190 = EDCS 51700875 sa Visa (Issa), *ILJug* I, 78 = *AHB* p 258 = AE 1956, 131 = EDCS 10000189 iz Vrutci,*ILJug* I, 210 = IFF 48 = AE 1956, 232a = AE 2011, 00945 = EDCS-10000301 iz Zadra.

Institucija kao što je, npr. *sacerdos Liburnorum*, a koja je najizravniji dokaz o veneraciji carskoga kulta među peregrinima u Liburniji, nudi blisku patalelu sa našim mezejskim *sacerdos*.

Moguće je da se na još nešto preko 100 do danas pronađenih epigrafskih spomenika sa prostora rasprostiranja provincije Dalmacije spominju i *seviri Augustales*, i to ponajviše na onim natpisima koji su pronađeni u primorskim gradovima i naseljima. Za razliku od *sacerdos*, ovi seviri su bili oslobođenici, koji su dobivši rimsko građanstvo, mogli biti svećenici zaduženi za održavanje carskoga kulta, no njih nalazimo najčešće u gradovima naseljenim rimskim građanima.

BIBLIOGRAFIJA

Skraćenice

AE	*L'année épigraphique* published in *Revue Archéologique* and separately (1888–).
AHB	*Antiqui homines Bosnae*, S. Mesihović, Filozofski fakultet, Sarajevo 2011.
CCID	*Corpus Cultus Iovis Dolicheni* Series: Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, Volume: 106, M. Hörig – E. Schwertheim.
CIL 03	*Corpus Inscriptionum Latinarum III* (ed. Th. Mommsen), Berlin 1873: Supplementa 1889–1902.
CIL 08	*Corpus Inscriptionum Latinarum VIII, Inscriptiones Africae Latinae/ collegit Gustavus Wilmanns Pars.1. Inscriptiones Africae proconsularis et Numidiae comprehendens* (ed. ed. Th. Mommsen *et al*), Berlin 1881: Supplementa 1881–1959.
CINar 1	*Corpus inscriptionum naronitanarum. I*, Erešova kula – Vid, E. Marin Macerata: Università degli studi; Split: Arheološki Muzej; Tivoli (Roma): Editrice Tipigraf, 1999.
CINar 2	*Corpus inscriptionum naronitanarum. I*,e. Marin, Rome 2000.
CLE	*Carmina Latina Epigraphica,* hrsg. (ed. F. Buecheler), Leipzig: B. G. Teubner, 1895–1897.
CSIR-D	*Corpus Signorum Imperii Romani*, Oxford University's Classical Art Research Centre.
D	*Inscriptiones Latinae Selectae*, (ed. H. Dessau), Berlin: 1892–1916.
Doclea	*Die Römische Stadt Doclea in Montenegro (Classic Reprint)*, (ed. P. Sticotti), Alemán, 2018.
EDR	Epigraphic Database Roma (Service provider: DigiLab Centro interdipartimentale di ricerca e servizi, Sapienza Università di Roma).
EDSC	Epigraphik Datenbank Clauss/Slaby (Frankfurt). http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php.
FIRA-1	*Fontes iuris romani: antejustiniani. Pars prima, Leges,* (ed. S. Riccobono), Florentiae: S. A. G. Barberà, 1968.
Groenke	Die römischen Steindenkmäler im Städtischen Museum Wiesbaden: Tafelband (ed. E. Grönke), 1982.
IFF	*Il flaminato femminile imperiale nell'Italia romana Copertina flessibile – 1 gennaio* (ed.M. Grazia Granino Cecere),Edizioni Quasar, 2014.
ILBovianum	*Molise: repertorio delle iscrizioni latine. I, Bovianum* (ed. Gianfranco De Benedittis), Lampo editrice, 1995.

ILJug	*Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL e MCMLX repertae et editae sunt (ed. A. et J. Šašel)*, Situla 5, Ljubljana 1963 (št. 1–451); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX e MCMLXX repertae et editae sunt* (ed. A. et J. Šašel), Situla 19, Ljubljana 1978 (št. 452–1222); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (ed A. et J. Šašel), Situla 25, Ljubljana 1986 (št. 1223–3128).
Liburnia	*Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije = The structure of votive inscriptions from Roman Liburnia*, (V. Zović; A. Kurilić), Arheološki vestnik, 66 (2015), 399–453, Ljubljana.
OPEL II	*Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. II: *Cabalicius – Ixus, Ex materia ab* (ed. Lörincz B. et al.), Wien,1999.
OPEL III	*Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. III: *Labareus-Pythea* (ed. Lörincz B. et al.), Wien, 2000.
ZPE	*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Rudol Habelt GmbH, 1967.

Izvori

- Appianus, *Ilirike*, (prev. A. STARČEVIĆ), Zagreb, 1863.
- Appianus, *Appiani, Historia Romana*, (ed. L. MENDELSSOHN), Lipsiae, 1879.
- Appianus, *Appian, The Foreign Wars*, *The Illyrian Wars*, http://www. perseus. tufts. edu/, bazirano na ed. Appian, The Foreign Wars, (prev. H. WHITE), New York, 1899.
- Appianus, *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8. 1*, (prev. H. WHITE), Cambridge (Massachusetts) – London, 1912.
- Appianus, *Appian, Roman History, Volume II: Books 8. 2-12*, (prev. H. WHITE), Cambridge (Massachusetts) – London, 1912.
- Appianus, *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3. 26*, (prev. H. WHITE), Cambridge (Massachusetts) – London, 1913.
- Appianus, *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3. 27-5*, (prev. H. WHITE), Cambridge (Massachusetts) – London, 1913.
- Cassius Dio, *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46-50*, (prev. C. EARNEST –H. B. FOSTER), Cambridge (Massachusetts) – London, 1917.
- Cassius Dio, *Dio Cassius, Roman History, Volume VI:Books 51-55*, (prev. C. EARNEST – H. B. FOSTER.), Cambridge (Massachusetts) – London, 1917.
- Livius, *Livius, Ab urbe condita*, (prev. C. ROBERTS), New York, 1912.
- Livius, *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31-34*, (prev. E. T. SAGE), Cambridge (Massachusetts) – London, 1935.

- Livius, *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, (prev. E. T. SAGE - A. C. SCHLESINGER), Cambridge (Massachusetts) – London, 1938.
- Livius, *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, (prev. A. C. SCHLESINGER), Cambridge (Massachusetts) – London, 1951.
- Plinius Maior, *The Natural History. Pliny the Elder. Vol. VI*, (prev. J. BOSTOCK – H. T. RILEY), London, 1857.
- Plinius Maior, *Natural History, Volume II: Books 3-7*, (prev. H. RACKHAM), Cambridge (Massachusetts) – London, 1942.
- Plinius Maior, *Plinije Stariji, "Zemljopis starog svijeta"*, (prev. Uroš Pasini), Split, 2004.
- Polybius, *Histories, Polybius*, (prev. E. S. SHUCKBURGH), London – New York, 1889.
- Polybius, *Polibije, Istorije*, (prev. M. RICL), Novi Sad, 1988.
- Polybius, *The Histories, Volume II: Books 3-4*, (prev. W. R. PATON), Cambridge (Massachusetts) – London, 2010.
- Polybius, *The Histories, Volume III: Books 5-8*, (prev. W. R. PATON), Cambridge (Massachusetts) – London, 2011.
- Ptolemaeus Claudius, *Claudii Ptolemaei Geographia. 3 vols.* , (ed. C. F. A. NOBBE), Leipzig, 1843.
- Ptolemaeus Claudius, *Claudius Ptolemy: The Geography*, (prev. E. L. STEVENSON), New York, 1991.
- Ptolemaeus Claudius, Ptolemejeva karta, *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, (ed. A. CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ), Beograd, 1974.
- Ptolemaeus Claudius, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, (prev. J. L. BERGGREN), Princeton (New Jersey), 2000.
- Ptolemaeus Claudius, *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols. , (eds. A. STÜCKELBERGER – G. GRAßHOFF), Basel, 2006.
- Ptolemaeus Claudius, *Ptolemejevska Geografija*, (ed. M. TADIĆ), Beograd, 2006a.
- Strabo, *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7*, (prev. H. L. JONES), Cambridge (Massachusetts) – London, 1924.
- Tacitus, *Tacitus: Agricola. Germania. Dialogue on Oratory*, (M. HUTTON – W. PETERSON), Cambridge (Massachusetts) – London, 1914.
- Tacitus, *Tacit, Germanija*, (prev. V. ČAJKANOVIĆ), Beograd: Poligraf, 2002.
- Tacitus, *Tacit, Manja Djela, Historije* (prev. J. MIKLIĆ), Zagreb, 2007.

Literatura

- Alföldy 1969 – G. Alföldy, *Die Personnennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, BzN, N. F. Beiheft 4, 1969.
- Arheološki leksikon BiH, Tom (I-III), 1988: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Čović B. (ed.), Tom I–III; Mape 1–4, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988.
- Bekavac, S. – Miletić, Ž. , Eques Marcellus Career in the Roman Province of Dalmatia, u: *Stoljeće hrabrih: rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika* (ur. M. Milićević Bradač, D. Demicheli), Sveučilište u Zagrebu, 2018, 137-145.
- Bojanovski 1988 – I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela, LXII, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja 6, 1988.
- Cambi 2005 – N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije (The Sculpture of the Roman province of Dalmatia)*, Biblioteka knjiga Mediterana 38, Književni krug, 2005.
- Ćeman 2000 – M. H. Ćeman, Res Publica Aquarum S... *Monografija Ilidža*, Općina Ilidža, 2000.
- Čović 1976 – B. Ćović, *Od Butmira do Ilira*, Veselin Masleša, 1976.
- Domić Kunić 1988 – A. Domić Kunić, Augzilijari ilirskoga i panonskog porijekla u natpisima i diplomama (od Augusta do Karakale), *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XI*, 1988, 83-114.
- Domić Kunić 2004 –A. Domić Kunić, Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju) u: Naturalis Historia Plinija Starijeg, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3s, vol. XXXVII, 2004, 119 – 171.
- Domić Kunić 2012 – A. Domić Kunić, Literary Sources Before the Marcomannic Wars, u: *The Archaeology of Roman Southern Pannonia* (*The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*) (ed. B. Migotti), Archaeopress, 2012, 29-71.
- Duncan Jones 1968 –R. Duncan Jones, The Chronology of the Priesthood of Africa Proconsularis under the Principate, *Epigraphische Studien, V*, Rheinland-Verl, 1968, 151-158.
- Džino, Domić Kunić 2013 -D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku – povijesni narativ*, Školska knjiga, 2013.
- Grbić 2014 – D. Grbić, *Plemenske zajednice u Iliriku – predurbane administrativne strukture u rimskim provincijama između Jadrana i Dunava (I-III vek)*, Balkanološki institut, Srpska akademija nauka i umjetnosti, 2014.

- Fishwick 1990 –D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, Volume II, Part 1*, Brill Publishers, 1990.
- Fishwick 1990a –D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume II, Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire - Part 2. 1*, Brill Publishers, 1990.
- Fishwick 1991 –D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, *Volume I*, Brill Publishers, 1991
- Fishwick 1992 –D. Fiswick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume II, Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire-Part 2. 2*, Brill Publishers, 1992.
- Fishwick 1993 –D. Fiswick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume I, Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire Part 1 (Vols. II): Part 1. 1 and 1. 2*, Brill Publishers, 1993.
- Fishwick 2002 –D. Fiswick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume III: Provincial Cult. Part 2: The Provincial Priesthood*, Brill Publishers, 2002.
- Fishwick 2002a –D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume III: Provincial Cult. Part 1: Institution and Evolution*, Brill Publishers, 2002.
- Fishwick 2004 –D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume III, Provincial Cult. Part 3. the Provincial Centre; Provincial Cult*, Brill Publishers, 2004.
- Fishwick 2005 –D. Fishwick Duncan, *The Imperial Cult in the Latin West, Volume III, Provincial Cult. Part 4. Bibliography, Indices, Addenda Provincial Cult. Part 4. Bibliography, Indices, Addenda*, Brill Publishers, 2005.
- Jarrett 1971 –M. Jarrett, Decurions and Priests, *The American Journal of Philology, Vol. 92, No. 4*, Johns Hopkins University Press, 1971, 513-538.
- Katičić 1962 – R. Katičić, Die Illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet, *Živa Antika* 12, Filozofski fakultet u Skoplju, 1962, 95–120.
- Katičić 1963 –R. Katičić, Das mittteldalmatinische Namengebiet, *Živa Antika* 12, Filozofski fakultet u Skoplju, 1963.
- Katičić 1965 –R. Katičić, Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, *Godišnjak*, Akademija nauka i umjetnosti, III, Centar za balkanološka ispitivanja 1, 1965, 53–76.
- Mesihović 2007-S. Mesihović, *Desitijati*, Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije: *Desitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
- Mesihović 2011- S. Mesihović, *Antiqvi homines Bosnae*, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2011.

- Mesihović 2011a –S. Mesihović, Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 104, Arheološki muzej Split, 2011a, 55–78.
- Mesihović 2018–S. Mesihović, *Bitka za Ilirik*, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija "BATHINVS", 2018.
- Mesihović 2020 – S. Mesihović, *Principat. Vlast prvog građanina*, O. D. FONT, Sarajevo, 2020.
- Papazoglu 1969 –F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Djela, XXX, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja 1, 1969.
- Paškvalin 2012 –V. Paškvalin, *Antički sepulkralni spomenici sa prostora Bosne i Hercegovine*, Djela, LXXXIII, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja 9, 2012.
- Patsch 1896 – C. Patsch, Iapodi, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god VIII, sv. 1. Zemaljski muzeju Sarajevu, 1896, 113–140.
- Patsch 1915 – C. Patsch, *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos-herc. Zemaljskom muzeju*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1915.
- Raunig 2004 – B. Raunig, *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda*, Djela, LXXXII, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka ispitivanja 8, 2004.
- Rendić-Miočević 1962 – D. Rendić Miočević, Princeps municipi Riditarum (Uz novi epigrafski nalaz u Danilu), *Arheološki radovi i rasprave*, II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), 1962, 315–334+4 Pls.
- Sergejevski 1938 –D. Sergejevski, Rimski spomenici iz Bosne. II Rimski natpisi iz Bosne. *Spomenik* Srpska kraljevska akademija LXXXVIII, 1938.
- Stipčević 1989 – A. Stipčević, *Iliri, povijest, život, kultura*, I (1974) i II dopunjeno izdanje, Školska knjiga, 1989.
- Wilkes 2001 –J. J. Wilkes, *Iliri*, Laus, 2001.
- Zaninović 2015 – M. Zaninović, *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, 2015.